

ձեռով. որ գիրքը կը ներկայացնեն լոկ իբր Վարդանի համար գրուած պատմութիւն մը կամ յիշատակարան մը — «Եղեղոսիւն Սբէյն Վարդան Վարդանի», Յիշատակարան» իբր պատմական գրուած բառական հոգի գործածութիւն մըն է (Հմմտ. Եղիշէ էջ 109 «գրեցաւ յեղեղոսիւն այս վանն նորա») թէ եւ մեր յառաջ բերած խորագրին ձեռագիրը, որ լաւագոյններէն իր թուի, թուական չունի. բայց ըստ ամենայն հաստատութեան հնագոյն օրինակէ մը գաղափարած է. Գր. Սրկ. երկու տարբեր խորագիրներու նկատմամբ դիտել կու տայ թէ «Այս վերնագիրը (այսինքն՝ առաջինը, որ նոյն է ծանօթներուն հետ) տարբեր գրելով է եւ բուն ձեռագրի համամասութեամբ նոր ձեռք է: Եղիշէ բառ վերագրել է խորիք քառով Եղեղոսի թիւով. Յիշատակարան Սրբոյն Վարդանա զարաւարին» (Գր. Սրկ. էջ Ե-Ձ եւ 1. — Հմմտ. Պոմ. Հայ Դպր. էջ 325 ծնթ.):

Աւելի հետաքրքրական է Ոսկի մատենին ՎԱՐԴԱՆՍԻՐԻԲ կոչումը. — «...գրեցաւ Աստուածաշունչ տառն ձեռագիր... ՈՏ. Երեղոս... ի թուականին Հայոց ՊԱԻ (?) Ի քաղաքիս Վան ընդ հովանեաւ Ս. Վարդանայ... որը հանգիսէք այս աստուածային Գանձուցա Յեղեղոսի... Ես ինկողայոս արեղայ կամաւն ամենակատար Ստուծոյ ստացայ զՎարդանսիքս եւ ետու զսա ինձ յիշատակ եւ ծնողաց իմոց ի դուռն Ս. Տիրամարն լուսոյ. որ մի զք իշխեցոցէ հեռացուցանել զսա ի դրանք Ս. Աստուածածին խառնակարար Վանուց, եւայն (Թարգմ. Աղբ. Ման Բ. էջ 334):

Թեւ այս տարբեր խորագիրներէն սկզբնագիրը, պատմագրին ձեռքէն կ'աճը որն է — դժուար է որոշել: Բառական է միայն համադրել որ Վարդանաց Պատմութիւնը խանգարումներ կ'աճէ Ենոյն իսկ խորագրէն սկսեալ. որովհետեւ նոյնչափ այլ-այլութիւններ (քերականական, բառագիտական, հատուածներու, նախագաւառութիւններու եւայլն) Պատմութեան բունն մէջ՝ Եղիշէ ձեռագիրներուն բարացուցականը կը կազմեն:

Ամփոփելով մեր դիտողութիւնները Վարդանացի Պատմութեան խորագրի նկատմամբ կ'ենենք:

1. Պատմագրին անպատճառ խորագիր մը գրու իւր գործին ճակատը, բայց ըստ Գրչ. խորագրի մը.

2. Այդ պար խորագիրը հետզհետէ խանգարումներ կ'աճէ: Պատմագրին անունը Եղիշէ կամ Եղիշ բոլորովին օտար է սկզբնագիր խորագրէն՝.

Հմմտ. «Թարգմանութեան Պարոյն Վարդան Բրշոյն (Յուցի Հայ. Չեւ. Կարոյ. Մանր. ի Վիեննա 1891 է. Գ. 8.) — «Այս պատմագրութիւնը, կոչեցաւ Վարդան Գրչ., ըստ գրեցանք եւ վայելչ չարագրութեան Ենոյնայն կերպով քաղցր եւ գեղեցիկ (Հ. Մ. Վ. Բժշկեան Հոգ. Եղիշէ, Վարդան Երեմիէ արտոյ ապ. Վեննա, 1850): — Պէտք չէ չիթել ինչ այս «Վարդանագիրը» կամ «Վարդանագիրը», Վարդան Վարդանագիր (Արեւելոյ) «Եղիշէ» կոչու հետ, որ իւր անունով «Վարդանագիր» ալ կոչուած է (Հմմտ. Հայոց Բրշ. էջ 384 եւ 378):

Եղիշէի անունը, ինձ ծանօթ բոլոր ապագործիքի, կը գնեն Պատմութեան բուն սկիզբը, այսինքն՝

8. Նոյնպէս հայոցին կամ հրաւիրելն տահմանունն ալ (հասանարար եւ պարտունն ալ) յետնագրէ ժամանակի ներմուծումն է:

Այս դիտողութիւններէն յետոյ չպիտի վարանէր Պատմագրի ձեռքէն ելած բուն խորագրի ձեռք գրու հանել նոյն ինքն ընծայական երկրորդ տողէն — ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՆ ՊԱՏՄԱՆԱԳՐԻՆ: Այնչափ խանգարումներու մէջ միայն այս տողը սկզբնագիր կարելի է համարել ամենայն ապահովութեամբ:

«ՎԱՐԴԱՆՍԻՐԻՐ Եւ, յաւելումն եթէ խորթ համարինք պէտք էր որ յատուկ տողեր գտնուէին Պատմութեան մէջ իբր ոչ միայն սպարապետին քաջութեան նուիրուած գրուածներ, այլ մանաւանդ կենսագրական ծանօթութիւններ Պատմութեան դիպեցիկն նկատմամբ. մինչ ընդհակառակն ընդհանուր տնով գրուած մ'է այն եւ իրաւունք Հայոց Պատերազմը կը նկարագրուի հին բառական մանրամասնութիւններով կամ ինչպէս Պատմագիրը կը բացատրէ «Վարդանայ պարապմամբ»: Վարդանի քաջագործութիւնները միայն կը պատմուին Ոսկի Գրչոյնին մէջ, հակառակն Վասակին կանգնէ ու բարձր աւելի մանր դիտողութեանց անարկայ եղած է: Ասի արգելք մը չէ եղած սակայն, ոչ միայն «Վարդանայ եւ», յաւելումն բնեւէ. «Հայոց Պատերազմին» նա յառաջ, այլ նոյն իսկ, ինչպէս տեսնէք, «Եղեղոսիւն Վարդան» կամ «Վարդանագիրը», անուանելու կարծիք մատենիկը:

“ՄԱՐԴՈՐՈՒԿ ԹԱՐԳՄԱՆԻՔ, ՆԻ ԻՆԻՐ ԵՐԿՐԱՐԻՐԻԹԻՆՆԵՐԸ

(Հարաւորութեան Եւ Կրէն)

Մանագլերոյ ժողովը: — Բ. Բնութիւն
Աղբրաց եւ եղականութիւն:

Յոհայի եւ Ասորի աղբրաց պատմաններու մէջ եղած վիճակն անսահման է. անարդար. ընդունութիւն մանհրաժեշտ է որոշելու համար թէ «յորու» կը միաբանին իրարու հետ եւ յորում ոչ, եւ թէ վերնպէս որ կողմն է ճշմարտութիւնը:

Յոհայի աղբրաց մէջ իրացա ճիտմամբ դիտաւ որ պատմիչը կը ներկայանար «Սակ ժողովոյ, գրութիւնն: Ասկէ ծանօթացած էր ժողովը Հայոց այն ամեն մատենագրաց, որոնք ապրած են Միջագլէի հայերին թարգմանութիւնն յառաջ. այս-

ընծայականն անմիջական յառաջ «Եղիշէ Վարդանագիր» վան Վարդանագիր եւ Հայոց Պատերազմի դաւթի երեքու հայցեալը, միայն թեոքայնաւ է Յիզիկի տպագրութիւնները չեն գրած հոն, հարաւոր թաւով ձեռագրին — «Վաս Վարդանագիր եւ Հայոց Պատերազմին» մէջ ինքնու Մամկունի հայցեալը: — Տպագրութեանց առջեւ երեքներուն վայ գրուած խորագրերը recitameք մեւ աւելն բոլորովին:

գոյն վառերակն գրութեան մը վրայն անագառ-նազոյնի եր ձեռնդն նոր խմբագրութիւն է: Ասայս հասանելու համար կը բաւէ փոքր համեմատութիւն մը ասորի Օրինակին հետ:

Ըստ Ասորոյն ժողովոյ դումարուած է 1. Մի միակ Ասորոյն եւ Հայոյ մէջ ծագած յոյզերն մարելու համար. 2. Սկզբնապատճառ եղած է Ասորոյն պատերազմը. եւ 3. Ասորոյն կողման եպիսկոպոսոց գալն անհրաժեշտ էր: Այս երեք կէտերն, որոնք կը հաստատեն նաեւ խոսքով, յոյն հուան կը խոտորեն այժմեան հայ բնագրէն: Սակո ժողովոց, գրութիւնն այս երեք կէտերն ալ կը մերժէ միանշանակ, երբ 1. գումարան պատճառը կը զննէ մի միայն Հայոց կաթողիկոսին կամքը. 2. Հարժառիթն՝ Բաղկեդոնականները. իսկ 3. Յակոբեի պատերազմը ներկայութիւնն պատահական եւ բաց դիպակ կը համարի: Թող միւս մտայածին դանդաղաբններն: — Quantum mutatus ab illo!

Ի՞նչ կրնար ըլլալ այսպիսի նպատակաւոր (tendenziös) փոփոխութեան վաճառքն եւ երբ: Ի հարկէ հոս Ասորոյն ջով որեւէի խարդախութիւն մը չենք կրնար նկատել: Սակայն այնպիսի բան մը, որ ասորոյն մը համար անկարելի է, այն շատ հնարաւոր է շահագործող կրնայ ըլլալ ազգային մը կը համար մանաւանդ Ը-ժ գարուն մէջ, որուն աշաց տալէ՝ այո, տնշահ էր թէ Հայք ասորոյն հետ մի էին թէ ոչ, սակայն երբեք հանգուածէին չէր կրնար ըլլալ տեսնելն թէ իմաստասեր Աթողիկոսի պէս մէկը կը ձգէ իւր վրան (գոնէ տմայնակ)՝ «Բաղկեդոնական» յորդոջներն եւ կամ՝ նման կարծիք մը: Այս է էական եւ մի միայն շարժառիթին այն ամէն այլակերպութեանց, որ կը նշմարուին հայնքն եւ նորին մէջ: — Այսպէս Բաղկեդոնականները ժողովոյն էական խնդիր նկատուելէն վերջը Հեղինակին, անհրաժեշտ հարկ էր որ երկրորդական կամ վերջին տեղն բռնէին Ասորոյն հետ եղած խնդիրը, ժամանակը թէ ի պատուութիւն: Այս պատճառաւ ալ ի զուր կ'որոնուին այն ամէն վարդապետական մասերն, որոնք կը հային Յուդիանիտաց եւ նմանեց մոլորութեան եւ որոնք այնչափ էջեր գրաւած էին խոտորում եւ այլոց գրութեանց մէջ: Լուռած է «Գարձեալ» ի խնդիրն, ի բոց ձգուած եւ բովանդակ հանդանակն, նզովքներն եւն, եւ ասոնց տեղ մննւած —

1 Հումու. Հանգէս Ամբոյն 1905, էջ 115:

2 Աս այս՝ գրութիւնն միայն չէ որ կ'առաջնորդէ զմեզ, այն ինքնաբէր, որով յառեւ իմաստասեր իւր մը մը կնքէ գրութիւններու հետքս եւ: եւ իւր մը մ'ալ հարազատ գրութեանց հետեւորդը ընդուն զայս մեծաբարձաւ կ'աջադրէ: Ընդդէմ Երեւանի կապիտալն մի միայն օրինակ մ'ապրած հասած է առ մեզ, զայս միայն դարձ եւ իմաստասեր վաթողիկոս ժամանակի յովանաց ատեն: Եվ ի խորով պարզապէս «Վարդապետ» ըլլալով 3 Վրէն դարձ է, ապահովակէ համարին Հայաստանեայց Վրէնի միայն մէկ հաւան իրականացած պիտի չըլլար: Սու իմաստասեր յայտն կ'ապահովէ զմեզ, Սու իմաստասեր կ'անդրադի մեզ ուրիշ գրութիւն մ'ալ: Ինչպէս փոքր հատուածիկ մը միայն պահպանած է մեզ ակէ: սակայն այն փոքր հատուածն ալ լուր կը պատկերէ մեզ բովանդակ գրութեան օգին:

ինչպէս կը սպասուէր — օտարոտի խնդիրներ՝ Ան-խորհրդ հայր, Բաւմարի, Պարսիք եւն վէճեր, որոնք կը հային աւելի Յուդիանի խնդրոց: Վերջնորդական մամբ բուականաչափ խոսած է Չամչեան եւ մատանիւն ըրած անհնգիւթեան խնդիրն եւ արդէն փոքր անհարկ մ'ակներեւ կը ցուցնէ թէ հոն իրեն բոլորովին տարբեր ներկայացուած են Յովհ. Խմաստասիրի ծանօթ գրութիւններու հոգիին, մանաւանդ թէ իրեն բացայայտ սորվողացածներուն հակառակ, երկար շղեպներու համար խնդրոյն ջով կը կնքեն խորհրդին Մեծ. Ը. Ե. Վ. Գաթրեանի որոշը ստորեով թէ. «Մեծ կրիսկոս մ'ըլլալ հարկաւոր չէ ասոր ստու թիւնը տեսնելու, ունոր համար ալ ասկէ աւելի խօսիչ չ'արժեք. — Որչափ ալ լի օտու թեմանք է գրութիւնն՝ այսու հանգեք իւր գոյութիւնն հին է: Ե. Պատմաբանին (+ 924) անձանթէ է: Ասորին, որ Պատմաբանին կ'ուսարուէ 1003ին, ինչպէս տեսաք, կարգացած է զայն եւ կտորներ ի մէջ բերած: Հետեւաբար 1003էն վերջը չէր կրնար գրաւած ըլլալ: Կը մնայ ժամանակն գրութեանն 900—1000 միջոց, իսկ թէ թվ է Հեղինակը, այն եւս կը մնայ ընդ վառագուրաւ:»

Գեւ. չիական հայկական աղբիւրաց խնդիրն, չէնք ուզող զանց աւանդ բոլորովին փոսայ խօսքերն, զորոնք կը զանենք առ Զաքարիա ուղղած

1 Եվմ է առաջին խնդրոյն համար բան մը կարելի է հանել. այն ալ է աղբիւր: (էջ 228-7) «Կոն մը Խոտովանիք զմարմինն զախաւան եւ զցանկաւան, զմատաւ եւ զվաւանքն ընտ: Թիւն մը Խոտովան զանապատանն ընդ տիւրապան եւ արարեց անախապան, անձեւն ընդ մուտոս եւ արարեց զմատաւ: անձեւն, (Հմայ. Խոտովան զատուածով թիւն ընդ մարկութեան, եւ զանման ընդ մուտոսն Ազաթ. Վնեւ. 1892, էջ 288) Որոշմով յայտնապէս ժամանակին խնդիրներն կ'անարկուին, թէեւ ասոր ընդդէմ մը աւելի դարձ պատճենի մէջ չկուին:

2 Ա. Սարգիսեան կը գրէ. «Բայց դիտելով, որ Մանգիկերոյ կործնեցալ ժողովոյն պատմութիւնն՝ Յովհ. Պատմաբանն կ'աթողիկոսին ջով կը պարկ ի սպառ. եւ Անահիտ Սանահնեցին եւ որ առաջին անգամ կ'առաջը զայն, կրնանք բնէ, թէ կամ նա է հեղինակ գրութեան, եւ կամ Յովհ. Օմեկեյ ու զկայարանութեան քորով, (Քննադատութիւն Յ. Մանգ. եւն. էջ 177, Եսայ. Ե. Սարգիսեան իր 1905ին ըլլալով: Ինչպէս կրնար Ասորի անոր գրութեան ծանօթ ըլլալ 1004ին յաւան: Ե. Օմեկեյ ու զկայարանութեան Յայտնաւորարար միջին համառու վերջին կ'ընտրուի թէ Վարդանայ դարձն (Հմայ. ԱՐՏԵ): — Կարծիքը Բագրեան ընդ Ս. Սարգիսեան վրայ զանց առաջնորդին Կաթիլ խօսքերուն Գրութեան հեղինակն է «Կ'ի ան յաւանիտաց նորա (Գրիգորարար) անուն Յովհաննէս. նա գրած զվանդ զայն, եւն Չամչ. Զամչ. Բ. 810 եւ Մանգ. էջ 248-50): 2. Չամչեան, որչափ կ'ընտրուի խօսքերն, այն Յովհաննէսը կ'ուզէ համարել Սարկապի յայն Տիգրանի. սակայն այնպէս մնքն եւ արեւելաց զկայարանութիւններն, որ այսպիսի երբեկացութիւն մը հանել ոչ միայն յանգընական կը կարծեն, այլ եւ բոլորովին փոխական: Ըստ մեզ Կաթիլ յայտնաւոր Յովհաննէսն է ինչը Գրութեան ծանօթին վրայ տեսնած են կնք հեղինակը. հետեւաբար Օմեկեյն կ'անարկուին. զայս հաստատուելու գտարարութիւն չկայ, Կաթիլ թ-ժ Ս. Գրարու հեղինակն է (Գրութեան մէջ որոշ հով զկայ հետեւեցնելու ժամանակն, Է. Զար. Պատմ. Հայ. հին Կար. էջ 531 կը զնն թ գարուն, իսկ էջ 500՝ թ գարուն) կրնար ծանօթ ըլլալ «Սակո ժողովոց, Են:

Թղթին մէջ: Փոտ կը գրէ: «Իսկ նա (Յ. Մայրա-
գոմարը) զինի մահուանն Ներսէսի (Գ.) դարձաւ եւ
չլայ: Եւ զոր ինչ խորհէրն արար, մահանանդ
լորժած մթաղանկն ինչ չլայս գիրքն Եւսեփ
հնայ Աղիառնացոյ ի մեծն Սարգիս ի Ժողով
Մակիթի, առաւել զորպէս բանքնորա եւ թառու-
ցեալ տորքին ընդ հանուց աշխարհի մերի
(Թառլի Գոռայ, հրաւ. Ս. Պետրոք. էջ 182-8):
Թէ ինչեւ ժողովոյն Մանազկերի 726ի ժողովն
կոնկաւորուի, զիւրիւն չէ դուռնելոյ: Սարգիս եւ
հմանիք երեւցան ի գարուն: Սակայն թէ աստիճ
Արարի Մանազկերտ ժողով գումարեալ եւ Յ.
Սիւրանիացոյ գրքին թաղովորն մտաբերան
են, ծանօթ ազգային պատմիչք յիշատակութիւն
չեն ընէր: Որպա՛կ կ'երեւայ, Փոտ լսած է թէ գան-
ձակ մը կը գրանուի, բայց թէ ո՞ր եկեղեցւոյնն է
այն չէ իմացած: Փոտայ աղբեր՝ հոս թիւր իմա-
ցուած պիտի ըլլան: Յ. Աղիառնացոյ վայել իրեն
գիրներն յալուցեան, այս, 726ին ի Մանազկերտ,
բայց ոչ թէ Եւսեփայցոյ մտորութիւնն ընդգրկե-
լու նպատակն, այլ հնքերուն: Յամանայ դէպ
թէ՛ Մանազկերտի 726ի ժողովն անմարկուած են-
թաղբերը հոս, այն չէր կրնար Ժողովն ուր ինչու
գրեալ գումարեալն ծանօթ ըլլալ, քանի որ հոն
որեւի՛ք յիշատակութիւնն չկայ Եւսեփայցոյ մա-
նոն, մինչ հնչոյն իմը ստակ կը յիշատակուի:»

Այս ամէնն աչաց առջեւ ունենալէն ետքը՝
հետեւեալ կերպով կրնանք ամփոփել Մանագկեր
տի ժողովոյն կնճռոտ պատմութիւնը:

Խնդիրը կը ծագէր այսպէս. Ը դարուն, ինչպէս ծանօթ է, Եւրոպայի մարդիկ ճեմուէին Աւստրիայի մէջ: Եւրոպացիները, ճեմուէնէն թէն թէն, քիչ մը մեղմօրէն — Գրիտտի մարմինն «ապականացու», մինչ Լայպ ընդ ճալմաստի կը խոտոյանէին թէ Գրիտտոյ մարմինն էր «անապական»: Իր ըստ էրեւելի կը նշոյնանար Յուլիանոս Վիլկանտացու մտորութիւնը: Այդ բառականապէս միտի տարբեր, ինչպէս պիտի տեսնուի, խոտոտմանու թիւինն պատճառ կ'ըլլայ յազմանց: — Բնթմարդկային վանքի անոր կընծաւորը Բար ճալմարտա (Իւրոպայի Հ) անուն երբէք մը Լայպ կ'ապահովէ:

սին՝ կ'ամբաստանուին թէ՛ Եռլւիւնեոս են՝ երբ Քհաննես ամբաստանութիւնս էր շնորհեալ, ապա Ինթիլ-Խարիթըր լանաց կրօնաւորներն օրին՝ Գարեթըր Վարդիբեքը կ'ամբաստանէ իբրեւ Սեւերեան — պալականադւան, խնդիր ջերմ՝ վիճմանց երկ' Բլլայայ երկու կողմանէ ալ։ Այս միջոցը ինչ անտէ՛ր սեպ մեզ ի Գերայիդդուշուք բանակցութիւն, որ անգուռս կ'ըլլայ. զիար չեն Տառնկալ մանաւոր գոյ թէ ինչդիր աւելի էր աստիկական շէտաց կողմանէ պատգամաւորաց զլուսնի՝ խոստ կ'առաւարէր սին՝ Տողոս մը դումարել եւ Տոն ջերմ խոդիլ վերջնականապէս։ Լսելի կ'ըլլայ խոստը մայրն, եւ Ալմանա խաղի մը էր զգե աւ. կ'ըլլէր կոնս շէտաց Եօվհաննէս՝ հրախրելով անոր եպիսկոպոսներն, յարց ժողովքի։ Բայց շէտք ժամանակն անորկանէ (— դաւաճականէ) խաղմանաւ՝ կրնար Արցըն մեկնիլ։ Այն ատեն Ալմանաւոր ջերմ իւր կողմանէ 6 ասորի եպիսկոպոս էր ի Սին՝ Տողոսից անդը կ'որոշուի Ազա՝ Տառնիկ եւ շէտացաւոր սոս՝ մանաւորս խը։ Մանաւորեալ զի ոչ շատ Տեռու Արցնէն, Ժողովուած մը արդէն Քհաննէս շէտաց լաճողիկունս իրեններով՝ եպիսկոպոսներով եւ բազմաթիւ քահանանս եւ վանականներով՝ Ժողովն անդի կ'ունենայ 72։ Տրէ մանկն 7ին, Անի ի դատ կ'ըլլուի նաեւ. «բաղարեւ, Գարիշիւն, Յետ երկար վիճմանց ի ջրցուի որ Գարիշիւ Եռլւիւնեոսի վարդապետութիւնը ըլլալուն պատճառաւ մտաբերած է սարի բանասարկութիւն, էր սարկան զինքը հրաւրակաւ դառնապարտել զԵռլւիւնեոս. երբ յամառ յառնէ չ'առնուի, էր նշովն զինքը, էր կարեալաւ քահանայութիւնէն, Ժողովը սին Ալմանեքն կողմանէ ի նպաստ իրենց մարդութեան ի մէջ բերուի Գործքն առաքելայեցն Պաւղոսայ այն խոստ ի վրէս։ Յարցըց դեա ի մեռելաց եւ — լա եւ — Գաղղե յաղղաւաւ—Ինլսն»։ մեռնելով էր թէ ի պուզէ բո՛ւ Պաւղոս Ալ — ալ—հետեւ — յապական թիւնս պիտի չդառնայ, որով գգաւեց էր նաեւ զԵարու թիւնս։ Բայց ջերմութիւնը քնադիրներն՝ սու՛հեռեւ, ի իմաստ չգտնուեցաւ։ Այսպէս Բրտոսի մարմինը վնայ այլ եւ այլ ինչդիրներ ըլլալ վերջի պատիւթիւնս անդի կ'ունենայ ի վերջի բնոյնելով թէ Բրիտաոսի մարմինն ոչ «անպարտք էր այն իմաստով, ինչ իմաստով որ էր վարդապետը Եռլւիւնեոս, եւ ոչ ալ «ապականացու», էր իմաստով, որով կ'իմանար Սեւեռոս, այլ էր պալականադւս, ըստ որում՝ աւաճ էր մարգիւն յաճկանացու մարմին, եւ էր զարմեալ «անապական» ըստ որում՝ ենթակայ չէր այն կրից, որ իբրեւ պատիժ եկան յարեանս մարգկան վնայ։ Կու կողմանէ չորով Տառնկալ դաւաճարանութիւն արտիւ, վերջը նաեւ միութիւնս տեսակարարութեան են Տամար պատարապ մատուցանելով ջրուին խաղաղութեամբ։ Այս եւ ուրն եւ ծուրմանալովորի ժողովին։

Ի՞նչ կը հետեւի ասկէ, Հոս Թղլ կաւ տ
որ առ ժամս խօսի Տէր-Մինասեանց. «Կը յուս
թէ այս արձանագրութիւնը Մանագիւերտի շատ
կուռլոյ նիւթ եղած սիւնհոդոսի պատմութի
այժմ վերջապէս ի պայծառ լոյս կը հաննէ: Լ

1 Յայտնի է որ Գրաւ Հայերէն չէր գիտեր, Հետեւաբար անկարծ չէր կրնար օրոտուած ու բլաւ Հայկական տարիներէն - զորոքեալ Հաս աներկայ իշ Համարեմ - ըստ միջնաբեր թիցնայ թաղարմանիչն, նշնպես Փոռոնք աներկութիւններ Հաղորդողն կազմ է Յովհ. Ներկիչ կեպեկական - Երկուր Նալեան իշն հասարակ իշն զորք մէկ (Կ.Պ. 1733 թէ 647-8) իրրեւ Յովհ. Գրաւմանալայ տաարթութիւնն ի մէջ իշ բերէ Տեսեւեալայ "Հաւան եւ երկրորդ, առեթ թէ, զառաւուրտ ժողովն Մամազկերթի եւ Կարթոյ սահմանեցին" - Պատասխանեմ թէ ժողովոյն պնդողն ոչ իրրեւ նոր սահմանեցին, այլ զանհանձնեալ Հաստատութիւնն, եւս իւշն անմամաշէն է Գրաւմանալայ († իրր 780) ընծայու առ կեզի գրաւեցին, որով չեմ իրրաբ ըսել թէ իւշն մանրամասնութեամբ իր պատմութի հմտ. օրապի կրնուի մի խառնեցի, Մամազկերթի ժողովն նոր իմբարաութիւնէն ծանօթ է Ստոյն-Հովհաննէս։

3 Մինչ այժմ (ՀԱ. 1904, էջ 19 Դան.) խոսած ենք հարեւանդի «Սյակ» ժողովոցի եւ Փոռայ սխա լծ գծին հէլ հզած պղերսին վրայ. արդեւ «Սյակ» ժողովոց, պրո լծեան շարժում լծերէն մին ալ Փոռայ սխա կարծիքն, էէ եղած:

եւս չի կրնար տարախուօր տակ ձգուիլ թէ Մանգիւրեայի ժողովն ստորիւն Բովճ: Օձնեցւոյ ժամանակ տեղի ունեցաւ եւ թէ ապագայ չայ: Եկեղ. պատմութեան համար դար կազմող նշանակութիւն ունեցաւ: Ըստ անդորմանկալութեամբ եւ ճշմարեւորութեամբ դրած է Ե. Գովկոտն տուրքս եւ բողոքակէն որ նշնայեալ շարունակէր. սակայն բնագիտական եղանակով տեսնենք: Աւելորենք մենք ալ մեր կարճը դատութիւններն. այսու պարզութեամբ մերկայացնող արդէն մասամբ յայտնի ճշմարտութիւնը, թէ տոգմային պատմագրաց աղբիւրն, որ էր «Մակս ժողովոց Հայոց», գրութիւնը, արդէն թէ դարուն վերջերք աղաւաղուած էր աղաւաղ մտքը գրչականութեւնէն եւ թէ բոլորովին այլ գոյն գեղեցած էր իրականութիւնը միջ ծանօթ հայ պատմագրաց լայն: — Բայց բուն ինչո՞րն, որ կը լուսաւորուի ապէս, է Բովճանէն իմաստաւոր Օձնեցի կամ ժողովուրդն որ դաւանութեան վերաբերելու խորքին: Ասանք, ինչպէս Տէր Մինասեանց կ'ընէ եւ արդէն ծանօթ է, Միխիթարեան Հարց բնագիտած են ի սկզբունք մինչեւ ցայսօր զՕձնեցի քաղեկագոյնի սուրբ ժողովուն համարաւ եւ համակարծիք Սարգիս հակառակ անդեղութեւն յեւ նշարան ունեցած են Միխիթարեանց հաստատածն ժողովը, այն ալ եր Մանազկերտի ժողովին անցըր: «Սակս ժողովոց, ի պատմածն համեմատ եւ անկէ օգտուած յետից արուց մատենագիրը, որոնց խօսքերն լսեցինք վերէ: Վերջոցս վրայ չարժեք նորէն խօսք բնէ: Իսկ թէ Բովճ արժեք ունի Մանազկերտի ժողովին հանուած ապացոյցն, անհրաժեշտ է տեսնել: Ժողովոյն հարապատարձանագրութենէն եւ նշովքներէն յայտնապէս կը անստուի թէ բնա խօսք չէ եղած հոգ քաղեկագոյնի ժողովին նկատմամբ, այլ մի միայն գումարուած է Բուլիանիտաց եւ Սեւեբեանց ժողովութիւնը հերքելու համար: Եւ արդէն հարկ ալ չկար քաղեկագոյնականաց նկատմամբ ինչո՞ր բնէն, լսանք որ Ասորոց կողմանէ մտոր վրայ խօսք չկար: Արդ շատ անհիմն բան է մի միայն հայկական աղբիւրաց վրայ պատմած եղանակներէն թէ Ե. Օձնեցի Հակա-քաղեկագոյնական էր: Ինչքն Օձնեցի, ինչպէս խոստովութեւն ժողովն եւ Ս. Լեւոնի Տօմարեանց ոչ երբեք անոր վարդապետութեան եկան կէտերն քարոզելէ: Դա, ինչպէս դիտել կու տայ խորով, թէպէտ քաղեկագոյնի ժողովին եւ Լեւոնի անունը, որոնք միջին սակայն խօսքով եւ գրով «Զժողովին քաղեկագոյնի յայտնեք չհամայնութիւն», զի եւ գիրն՝ զոր խոստանայր առնել, զմայն վկայէր. (ՀԱ. 1904, էջ 264 ա): Աս այս անձ ապացոյց է ձեռքերին իւր Բնագիտել երեւութեամբ զրած գեղեցիկ եւ անհամեմատ ճան, ինչպէս է Մանազկերտի ժողովին պատմունի (ըստ Միխիթարեանի), որոնք միջին չկայ ամենեւին այնպիսի բացատրութիւն մը կամ վանկ մը, որ հակառակ ըլլայ քաղեկագոյնի տիեզերական սուրբ ժողովին վարդապետութեան: Մանազկ. թէ կան շատ մը բացատրութիւնք, որոնք — թէպէտ ընդ վարդապետութեան — այն Ս. Ժո-

ղովին վարդապետութիւն կը քարոզեն: Այսպէս օր. աղաւա. «Եղեւ ի նման (ի կուռն) մարդ կու տարեալ, այս ինքն է՝ առ ի մէջ մարմին, հոգի եւ միտ, առաջ ինչ քաղեկաց յայտնէր, որպէս զի կարէր ստել: «Եւ նոյն է՝ եւ ոչ քաղեկաց... մի է ինքն, եւ է միանգամայն ըստ աստուածութեան եւ ըստ մարդկութեան, մի Որդի, մի Տէր, մի անձն, մի քրիստոս, մի բնութիւն Բանին բնութեանց մարմնացելոյ. (ՀԱ. էջ 216բ), որ բնական համաձայն է Օձնեցիին խօսքերուն (ճառ ընդդէմ երեւութեան, էջ 50) «Չի թէ եւ անգի մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ, ոչ... որպէս թէ միայն ի միւսմէն ի բնէն բարեալ, եւ կամ լուծեալք ի միւսմէն» որպէս խոնարհութեանցն. յորմէ լինի եւ ոչ մի բնութիւն: Այլ լոք էր ոչ ի բողոք, եղեւ զոր ոչն էր... որպէս սուրբ Գրիգոր ասէ. թէպէտ եւ վանկ մը էլ յանդարտութիւն, այլ կայ յիւրում բնութեան. որպէս եւ ինքն ինկ սասց. եւ նոյն է՝ եւ ոչ քաղեկաց: Այս երկու գրութեանց խօսքերն ոչ միայն նոյն վարդապետութիւն կը վարդապետեն, այլ եւ մի եւ նոյն գիրն մատնանք ի բնէն իրենց վրայ: Եւ կան ընդհանրութիւն իրարու ծանօթեք են Հեղինակք. զայս կ'անարդէ ի միջն այլոց օր. համար Ս. Գրոց խօսքն թէ «Եւ նոյն եմ», եւն որով կ'անարդուի Մարգարային (Գ. 6) սա խօսքն «Եւ եմ Տէր Աստուած մեր, եւ ոչ քաղեկաց», Օձնեցին բովանդակ խօսքն ի վկայութիւն կը կոչէ Ապօրոնեգրութեն իրեն ի վարդապետութենէն Գրիգորին, հետեւաբար կամ ժողովոյն պատմունիին հեղինակն Օձնեցւոյ գրուած ծանօթ վկայի ըլլայ եւ կամ նոյն անձն պիտի ըլլայ երկուքին ալ հեղինակն: Աւելորդ կը համարուի հոգ քաղեկագոյնը, որոնք նոյնպէս ի տառս միջանք եւն Գ. Ե. տիեզերական սեւեռազատ վարդապետութեան. հիմա ի միջն այլոց Գ. Բ. եւ Ե. նշովքներն: Աստի անհիմն եւ ապացոյցի կարտան այն խօսքերն, որոնցով կը վերջանան գրութիւնն Տէր-Միխայիլեանց. «Ապէ (sc. Միխայիլ) ի մէջ բերած Մանազկերտի ժողովին արձանագրութենէն» կը սորվինք նաեւ թէ Բովճ. Օձնեցի երբեք քաղեկագոյնական եղած չէ (!), զայս թէ եւ զիտէրնք մենք նաեւ յառաջագոյն, եւ կրնայինք իւր հոգաւոր (!) գրութիւններէն (auf Grund seiner eigenen Schriften) ցուցնել, սակայն հոս ունինք այժմ իւր ժողովին վարդապետութեան, նշովքներն, զոր ընդհանր յայտնէր — քաղեկացն է: Ըստ այսմ (!?) չէր կրնար նաեւ իրեն խորովկայ հակառակորդ մը նկատուիլ, ինչպէս մտաւոր... Հանգիւ մարտիրոսի մէջ (1904, էջ 262 — 270)... խորովկայ եւ ինքնին Օձնեցւոյ գործոց վրայ հիմնուած ապացոյցանք իր փորձունի: Բայց այժմ երբ Բովճ. Օձնեցւոյ 126ին ի Մանազկերտ գումարած ժողովին հարապատարձեցեր յերեւան ելան, այն անձն փորձին, որոնք ի վաղ ժամանակաց հետէ Միխիթարեանց լայն կը գործանունին զԲովճ. Օձնեցի իրեն քաղեկագոյնական մը ցուց-

1 Անեկոյն 1862ի ապագրութիւնն ունի համանուն հինգերորդ. Թեպէտ վանկ մը էլ յանդարտութիւն, այլ կայ յիւրում բնութեան, որպէս եւ իրեն ասէ թէ եւ նոյն եմ եւ ոչ քաղեկաց, էջ 282:

նելու, անշուշտ վերջնականապես կը գաղթին» (ՆՋ 107)։ — Այսուհետեւ այլ, պիտի գաղթին Մխիթարեանքը վերահասի գրիչը պատժելի Թ. Օմեցեւը վրայ, դառ որում Հարկ կարծի շաննեն այլ եւ նորամօր պապացոյցներ ի մէջ բերելու, իրին ճշմարտութիւնն անկանգնեման ընելու Համար արդէն ինքնազուլ պապացոյց մը կանգնեալ տեսնելով։ Յուսով ենք թէ Մխիթարեանց Հակառակողը եւս այսուհետեւ ի դուր անդ զօգ պիտի չծենն պընդելու, ինչպէս ընդարեւ...

Պատասխանելով մի առ մի ի սկզբան գրու-
թեանն առաջարկած չորս հարցմանը՝ հոս վերը
կու տանք խոսքերու մասին մեր բքած ուսումնա-
սիրու թեանը։ Կը խոստովանենք, գրութիւն մեր
ծրագրերն շատ աւելի բնդարձակութեալ եւ ձգձուե-
ցած մինչեւ օրս՝ թե ճշմարտիկ կատաճանքերով,
որուն յոսանք մեր ընդդաձակ գը դառնուի պատ-
շեթերցողը։ Որչափ ալ բազմալի բը մեզ ինչ ինչ
խնդրանքներ եւս, որոնք խոսքերով գրութեանը
մարդոշխան ուսումնասիրութեան համար կարեւոր
լինեան նկատուիլ, զատիլ, այսու հանգերձ հակա-
ռակ մեր բազմանցալ սորիպտեցանք ուրիշ առթիւ
եւ ժամանակի թելուղ։ Այսպիսի բը փոփաքներ
առանձին գրելով մը խօսիլ խորովու Մեծ պահոց
մարդոշխան համար ունեցած գրից վրայ (Հմմտ.
ՀԱ. 1904, էջ 355ա.) ինչպեւ եւ Յուլիանիոսայ
եւ Մեւերեանց վարդապետութեանց լիպը, որոնք
ի հարկի թելեպն սնտուկ կապ չունին մեր ծրա-
գրին հետ, սակայն առհրաճեշտ են դիտարկել եւ
առաջատար ը դարձնալ իսխանայու համար։ Առա-
ջերը արագը "Երկու, մը առհրաճեն շատ աւելի բն-
դարձակութեով պատշաճագրին համարեցանք յա-
տուկ խորագրայ մը ներքեւ ի լոյս հանել։

Դեռ չփակած Հետազոտությունն կ'ուզենք
ինչնչ ուղղիվներն եւ յաւելածներն կցել,
որոնք նպատակ ունին մինչեւ ցայժմ բաւականներն՝
ամբողջաբանել, Հարկաւ մէկ ու կէտ տարւել ընդար-
կակ անբացառել շատ բանի մէջ պիտի լուսաւորէր
զանք եւ շատ բան պիտի մտնուցանէր:

1. Հանդիսիս 307 Բ (1904) իջին մէջ առիժ
ունեցան էրէք “Գրիգորիի, Վարդը իմաստ
քանի մը իսոք տողէ, Հոն անմասնօժ էին մեզ
Chabotի հրատարակած Մերայէի խոսքերն, Այժմ
ըլ գտնենք նոյններն ի մէջ բերուած Տէր-Միշա-
եանի Die arm. Kirche եւ ներատրուէ նաւ մէջ
(մ. 179), որ ինչպէս ուրիշ կեանքով, անմասն
ասոր մէջ մծ լուսաւորութիւն առաւ մեզ, Վարի
Մերայէի խոսքն են. «Սասուն լեռանք իմալիւք
Դռնի թէ իրենք Գրիգոր Պարթեքի հաւատը
ունին: Նփրկեալի կողմէն Քար-Կարայի կրօնաւոր-
ներն, որոնք այս լեռանք դառցի էին, Հայոց կա-
նաչողիկոսին լայն Մերայէի ամէն անգամ, երբ
եւ նաւն եպիսկոպոսն իր մեռնէր, եւ կ'ընէին: Մե-

Հաւատարմ Գրիգորի Հաւատքին է, եւ Հայոց ուրեշխ
խառնողմանութիւն չկայ Ի Գեղերէն, մեր վաղեմէ
եւ Սասան լեռնէն գաւոր: (Հայոց կաթողիկոսն
անոնց խօսքին կը Հաւատարմ եւ անոնց եպիսկոպոս կը
ձեռնադրէր իրեն խառաւաք անձը. Սասանդիները
թաղել մի կը գրէր, եւ անոնց պարզմունք չեմար
կ'ընդունէին այն եպիսկոպոսը,՝ Միքայէլն պի-
տաբերն շառ ընդարձակ տարածութիւն ունին
ուսկից էլ Հնտեւի թէ միայն Սբէրէշի գէպըր չէ-
թեւեւ առհնային մատենագիրը չեն յիշատակեր
Միքայէլ կը յիշէ նաեւ. Մաք-Վանայի ձեռնա-
գրութիւնն Բրիտանացի կաթողիկոսն (տէս Die
arm. Kirche եւն էջ 55-6.) Միքայէլն խօսքե-
րուն Հաւատաւանութիւնն Բար-Հեբրեունէն յառաջ
բերելը արդէն (ՀԱ. 1905, էջ 214):

2. Անդ. էջ 309բ. խոսած էինք Գրգ. Քելլեյի մէջ գտնուած «Տեառն Գեորգեայ Հայոց վերադիտելի եւ հոգեանէն Գիւղեափայլ», պատմախաբիքի խորովն Յովհաննիսի Առաջիկ պատրիարքի, խորագրով նամակին վրայ, զոր համարած էինք Գեորգե Բ. Գառնեցւոյ (876—98), եւ գրուած Առաջիկայ Յովհ. Գ. (†873) պատրիարքին: Ասկայնի նստողով տամանակագրական շրմարանութիւնն իստծ էինք թէ Վաթնդղիկոսութենէն յառաջ գրած է: Այժմ կը տեսնելանաք թէ վերկական էր Զ. Չառնեցւոյն հաւաքած ընդունակ կարծեալ (Հմմտ. Զաբէ. Հայկ. հին Գրք. Գ. տպ. էջ 531. Տաշեան՝ Յուր. էջ 168.) համահայն համարել գրեորք Բ. Ճիշդ այն թուղթին, որուն պատմականն կու տայ «Գեորգ» կը գտնուի Բեկլէիի Մատենադարանի ատրեղին 2Բեազրի որ մէջ (Sachau Nr. 60.) խորագրեալ «Թուղթ Ս. Պատրիարքին Յովհաննիս Բար-շուշանայ ա Վաթնդղիկոսն Հայոց՝ քանի մը զգուշէն եւ հեկեղեցոյ կանոնաց հպառակս սովորութեանց նկատմամբ, որոնք Հայոց մէջ կը տեսնուին», թ' թղթոյս մէջ թէպէտ որ եւ իցէ թուականն չկայ, սակայն խորագրի միջէ «Բարշուշան» յորովընաքն անկական կ'ընտ թէ Առաջիկ Պատրիարքն է՝ Յովհ. Գ. այլ թ-Առաջիկ Յովհաննիս է (Հիւսանգամ նոտած 1064—1073), Այս անհասկն է. ճիշդ այս տամանակամիջոցին (1069—72) էր նշմարելով Վաթնդղիկոսութեն ամուսնոյ վրայ առաւ տամանակայ կերպով նոտած գրեորք Գ. Լուսնայի իբրեւ ամուսնակց Գր. Վկայարքին Այստեղեցի՞ առաւագոյնս յերեսն կ'իյլէ հայերեն թղթի վերագրիտող Հայոց, ասուցիւսն իմաստն: Հե-

1 Հմմտ. Die arm. Kirche եւն էջ 97-106, որ
ընդարձակորէն է մէջ կը բերու թղթոյն բովանդակութեան
էն կը քննու ի դեպքով ի յետին անոր չես տուցան անակն
աղտեր. Եպպոն Յարք. Հելիոսի (էջ 97) գիշերու է Տա-
մարի կամ թղթագոյնութեան ուխտան իշտն մերտաբարակ
1064-68, Հնիւնեան Միք. Ասորոյ ՅԶ. Գաւառայութեան
ճառին վայր: Չափան կն ուղէ կն իրեն 1069-72 իրեն
աղտեր կամ թղթին է բացատրու թեան Էվայսարին: -
Ասորիւն թեան է կը լսնը թէ Ասորի Գաւառայութեան Բառնը
ընդարձակաւ ճառարապետի միտք ունի ի, Գաւառան:

1 Այն այս ՅՎՀ. Բարուշան պատրիարքն է, որ
Թշվազած է Գր. Մագիստրոսի հետ (էբր 1058ին) որուն
պատասխանը միայն ունիք Մագիստրոսի թշնմը մէջ
տե՛ս Die arm. Kirche եւ, էջ 94-6):

1. *Adipis*. 23. 1904. ப. 8-9, தீ 262-270. ப. 10-11, தீ 304-316. ப. 1, தீ 353-361; - 1905. ப. 1, தீ 19-22. ப. 4, தீ 114-116. ப. 7, தீ 213-220. ப. 12, தீ 361 *Ex. 1*.

տեւաբար թվիմյա գրութեան ժամանակն կ'իյնայ 1069—72,

3. ՀԱՍ. 1904, էջ 313. Կր գրէր խորթով (տող 227). «Որոց գլխաւորն Պետրոս լուսաբեր վճարէր զպետան, որպէս ուսաբ», Լոն ծանօթութեան մէջ կը հայրենէնք թէ ուսիկն ուսած է խորթով զայս: Ապօժ Զոհրայի հայրապետէն կը լսէր թէ խորթով ինչպէս ուրիշ շատ տեղեր, նոյնպէս հոս գործածած է Գր. Աստուածաբանի գրութիւնները: Զոհրայի կը գրէ. «Նոյն ինքն Պետրոս... սակաւ ըլլաւ՝ քիչ շատացեալ լինէր յաւուր, որպէս վկայէ Գր. Աստուածաբան ի բանն որ յազաւս Աղբատարութեան» (Վեղահայրական. Երուսաղէմ, 1871. էջ 261.) Արդեամբք ալ կ'ըսէ Գր. «Պետրոս սակաւ լուսնայեան զաւաճի կերպով եղաւ» (ՀԲ. Բ. 504.) Հետեւեալ խորթով «լուսաբեր, քիչ տեղ է ուղղել» լուսաբեր:

4. Միք. Աստուայ մեղքնայայտ Մանագիկոս ժողովոյն արձանագրութիւնն մեծ լոյս կը հայթայիթ է Է—Ը դարու Հայաստանի եպիսկոպոսաց ցանկին կազմելու եւ այսու շատ մը ինչորենք լուծելու: Բնագիրն ի թարգմանած ժամանակ ծանօթութեան մէջ նշանակեցինք թէ ասորի բնագիրն շատ աղաւաղ է, եւ առաջորդեցինք ինչ ինչ սրբագրութիւնները: Այժմ նոյնքն աւելի պիտի ստուգուին: Հոս կը դնենք վերաբան եպիսկոպոսաց անուններն՝ եւ անոնց գիմաց Է—Ը դարերէն այլուստ՝ մեղք ծանօթ եպիսկոպոսաց անուններն:

Հորդ Մանագիկոսի ծառայութիւն:

1. Արքեպիսկոպոս Վարդան: — Ներսէս Գի 645ին ի Գուրին գումարած ժողովոյն ներկայ Հաղպէ մէջ կը յիշուի «Ներսէս, եւ Պարտաւայ 768ի ժողովոյն մէջ «Սահակ». այսու գրեթէ մէկ դարու անջապար մէջ ունեցած կ'ըլլանք Հաղպայ 3 եպիսկոպոսներու անուններն:

2. Թեոփորոս եւ. Ոսթաւ: — Դուռնոյ ժողովոյն ներկայ էր 645ին Յովհաննէս Իրրեւ եպիսկոպոս «Ոստան ու մարգարետական», 768ին Պարտաւայ ժողովոյն՝ Գեորգ:

3 Սահակ եւ. Մարգարէ:

4. Յեսայ եւ. Բաւեայ: — Դուռնոյ ժողովոյն մէջ կը յիշուի «Բաւեայի որ»:

5. Սարգիս եւ. Տոյա: — 645ին կը յիշուի Տոյոց եպ. Խորայէլ, որչափ կ'երեւայ իրեն նախորդն էր Ներսէս Գ. որ ապա կաթողիկոսութեան աթոռը բարձրացաւ:

6. Թեոփորոս եւ. Բաւեայ: — Նոյնպէս ի Դուրին վեցերորդ տեղին կը բռնէր Բաւեայեան եպիսկոպոսը Յովհաննէս:

7. Էջ 216 տպագրութեան ժամանակ զուր մնացած է քանի մը տող, որով շարքը ընդհատուած. Թիւ 266ն ներկայ պետ է կարգաւ «Ռափայէլ վանապար (Արար. եպիսկոպոս վանապար...» (27.) Սիմէոն (7 յօր. ՍՄՆ. որ. ՍՄՈՒ) վարդապետ: (28.) Յովհաննէս քորեպիկոպոս: (29.) Գրիգոր Տոբայեան: (30.) Սահակ եւ. Է:

8. Գլխաւորաբար Ներսէս Գի ի Գուրին եւ Սիւնի կաթողիկոսի Պարտաւ (768ին) գումարած ժողովոյն ներկայ եպիսկոպոսաց ցանկերէն. տակ ինքնորդ Գուրայ Ս. ժողովոյն. Էջմ. 1905. էջ 27 եւ. Տաթևա՝ Յովհան, էջ 653:

7. Թեոփորոս եւ. Աւանան: — Իրրեւ Աւանանց եպիսկոպոս կը յիշուի 645ին Թեոփորոս:

8. Գրիգորիոս եւ. Արշալուսեայ: — Համանուն եպիսկոպոսի կը պատահինք նաեւ ի Դուրին 645ին Արշալուսեայ աթոռը: Ընդհանրապէս խառնակ բան մըն է Արշալուսեայ եպիսկոպոսաց շարքը: Որչափ ալ նպատակին չէ հոս վերջնականապէս ճշգրտել, այսու հանգեքմ եպիսկոպոսի անունը քանի մը իսոյք կը պահանջուի: Ի հարկէ անհնար է նոյնացընել երկու եպիսկոպոսները. գրեթէ 80 տարու անջապար կայ երկուքին մէջ, 26 տարաց մէջ կը պատահինք «Եպիսկոպոսը կամ. սարական տան, խորագոյն ներքեւ Արշալուսեայ եպիսկոպոսաց Գաւաղանագրքի որ կը հանդիմանէ Ը դար. (Տեւաթողիկոսաց Տաթևա՝ Տոյոց, էջ 656.) Ըստ ցուցակին մինչեւ 713 կառավարած է Արշալուսեայ աթոռը Գրիգորիոս. ընդ աւելի 32 տարի («Գրիգորիոս ամս ԻԿ. մինչեւ ցԶԶԵ (706) թուական... Գրիգորիոս նոյն եւս այլ անի է».) Այս հաշուով Գրիգորիոս յաթոռ. ելած կ'ըլլայ 683ին: Ասոր երկու նախորդներն էին Պարսի, որ նստած է ԼԷ, Խարի (646—683), եւ Մովսէս որ նստած է ԺԲ, Խարի (634—646): Հետեւաբար միջոց չի մնար Գրիգորի համար, որուն անունը սակայն Գուրայ 645ի ժողովոյն կանոններն անապարտ պահած են: Ըստ մեզ 640—650ի միջոցները Գրիգոր անունով եպիսկոպոս մ'ենթադրենք անհրաժեշտ է: Հիմ լուսնին կարծեմ թէ Յաննիս «Գրիգորիոս» նոյն անուն է «Գրիգորիոս, ին Տեւա. Որոշ չեն ցանկիս խօսքերը. «Եւ այլ եւս եւ Տեւա. բացաւ. արութիւնն չէ՛նք կրնար իմանալ. «Եւ դարձեալ Գ. Խարի մինչեւ ցանկիս յօրնալիս», այսու կարելի կ'ըլլայ ըսել թէ Գրիգորիոս ապրած է դեռ 13—15 տարի ալ եւ ներկայ գտնուած ի Մաւնագիկոս:

ՆԱԾԱՅԵՆ ԵՎ. ԱՆԻՆԱՆԵՅՑ? (ԱՍԻՏԱԳՐԵ) — Երկու անուններ ալ աղաւաղ: Ինչո՞ւն նշանակած էինք «Ապակուսեանց, ընթերցանուլ Տեր-Միստանանի հետ ընդունելի չէ: 645ին կը յիշուի Գր. Աւանանցեայ:

10. Հաթիւ եւ. Արարուսեայ: — Այսու ծանօթ իրընչ մեզ Ամասուսեայ երեք — ապաւ հովապէս անընդհատ յաջորդ. եպիսկոպոսաց անունները: 645ին Դուռնոյ ժողովոյն ժամանակ էր Արարուս. 704ին Եղայի հետ ի Պարտաւ. Սարգիս (Մովսէս կարանկառուող. Բար. Մարգ. էջ 240) ասոր ալ յաջորդն Հաթիւ ի Մանագիկոս:

11. Գուրայ եւ. Ուրարուսեայ: — 645ին՝ Սիմէոն:

12. Յովհաննէս եւ. Արշալուսեայ:

13. Գրիգոր եւ. Աւանանց: — 645ին՝ Խորայէլ:

14. Նարեկ եւ. Խարանանց: — Դրանք երեք են մեզ Ը դարու Բ. կեսին մինչեւ 726 երեք եպիսկոպոսաց անունները. 645ին՝ Գրիգոր. 704ին՝ Սիմէոն. անշուշտ ասոր յաջորդն է Նարեկեան:

15. Եղայի եւ. Գուրայ: — 768ի Պարտաւայ ժողովոյն մէջ կը պատահինք նոյնպէս «Եղայի Գողթան եպիսկոպոս» մը, Նոյն անանաւորութիւնն չէ՛նք կրնար համարել. թէեւ 40 տարու անջապար

անհնարին կը ցուցնէ զայս, օտակայն ըստ մեզ անհնարին չէ: Եթովպիան հասարակական իրաւունքներն կը հաղորդէ. «Ազատ (յետ մահուան Սիրոն) զեռայի, որ ի նիգ գաւառէ յԱշտպատարու զգնէ՝ կոչեն յաթոն հայրապետութեան: Զոտ նախ կարգեալ էին եպիսկոպոսի գաւառին Գողթան...: Ասի բան գամանէ, թէ էր որդի միամոր կնոջ այրույ. եւ վասն զի յաղքատութեան կնոջն հանդիպեալ ստեղծեալ որդւոյն իւրով մուրացիկ չըլէր՝ եկն յարեցան նա ի տուն կաթողիկոսարանին եւ անդ կայր... իսկ ի հարցանել քահանայիցն, թէ «ընդեր այգապի բացօթեայք լեալ... ոչ մասնեա ընդ յարկու ուրեք. իսկ նա զայս եւեթ բան ընդդէմ առնէր պատասխանի. (Աշտպատ, զի սակա կաթողիկոսութեան զորքեակ իմ առտ անցանեմ»...: Արդեանք ալ կ'ըսէր Գաղթանին, որդի «անեալ եւ ոսեալ ի մօրն հայրապետանոցի՝ նախ յեղի՝ զոտնութեան եւ ապա ի բարձր աստիճան հայրապետութեան կոչեցաւ... (Հրտ. Իմիրի. 61): Պատմաբանին խօսքերէն կը տեսնուի թէ Եսայի գեռ մասնուկ կաթողիկոսարանի մէջ զատկաբարուած է ուսկից կնոջն հետեւցնել թէ 20—25 տարեկան եպիսկոպոսութեան հասած է. որով 768ին կ'ըլլար 60—5 տարեկան: Եթովպիան 13 տարի կու տայ կաթողիկոսութեան. հետեւաբար վաճառեալ պիտի ըլլայ իբրեւ 70—80 տարեկան ծերունի: Որ անկարելի չէ:

16. Եթովպիան Գնաւեայ, Դունայ 645ին ժողովոյն մէջ կը յիշուի «Թեոփորոս»:

17. Գորգէ եզ. Ռոփոյ: — Ըստ Եթովպ. Պատմաբանի (էջ 53) Սահակ 2 որդակապետի կաթողիկոսութենէն յաւալ «Չորեակ էր յեղի՝ զոտնութեան Ռոփոյ»: Մովսէս Կաղանկատուացի յամի 704 կը յիշէ «Սարգիս եպ. Ռոտակաց, Եղիշի յետ ի Պարտաւ: Ապահովագի Գորգի Սարգիս պաշտպան է: Թէ Սարգիս ալ անմիջաբարական յաջորդն է Սահակայ, բան մը չենք կրնար ըսել: Այսու կ'ունենանք է—Ը գարուն առաջին անգամ յերեւան ելլող գաւառի մը երեք եպիսկոպոսաց անուանքն:

18. Եթովպի Բաղրատունեաց, — 645ին կը յիշուի Սերէտոս:

19. Միշտի Բաթրեանդայ:

20. Երեմիա Աղաւանդեաց:

21. Սաւմա Մարիւս: — Կարելի չէ որոշաւ կի ըսել թէ որ անուն աղաւաղութիւնն է վերջին: Մինք առաջարկեցինք «Միկաց» կամ «Մարգաղայ» ընթեռնուլ: Երկուքն ալ հնարաւոր է: Առաջինը հնագոյն, այսպէս Արտաշատուն (Փարսպ. 44: Եղիշ. 22) Դունայ 508ին, 554ին եւ իբր 560ին ժողովոյն մէջ (Գրեթ թղ. 42, 70, 81) միշտ ներկայ էր գտնուէին: Դունայ 564ին ժողովոյն մէջ կը պատահէր որովհ համանուն «Սաւմա Միկաց եպիսկոպոս» (Անդ. 70). զարմանալի է 645ին ժողովոյն մէջ բացակայութիւնն: — Ըստ աւելի հաւանական է ըստ մեզ կարգալ Մարիւսայ, առոր անելի մօտ է արաբերէնի ընթերցումը՝ Մարիւս: Մարգաղայ եպիսկոպոսունք կը յիշուին ստեպ

հնագոյն ժողովոյն մէջ, այսպէս ի միջի այլոյն 645ին «Տէր Եթովպիան Մարգաղայ եպիսկոպոս»:

22. Գորգէ Արշի: — Ինչպէս նշանակած ենք, բնագործի մէջ տեղւոյն անունն է «Քարգոն»: Այլուստ անծանօթ է «Գարգիւի» ու որչափ կ'երեւայ Արշի վարդապետներէն մին է սա:

23. Խաւով Ժանեայ: — Ժողովոյն: — Որուն երկապիութեամբ կը զբաղէինք ցայժմ:

24. Դաւիթ Սաւիթի:

25. Սաւմա վանեայ: Մահեայ: — Ծանօթ իւր Տնովան հաւաքածոյքով, զոր ըստ Ալեքանի անարտած է 701—741ին մէջերը (Հայապատմ. Ա. § 46):

26. Ռոփոյ լանեայ: — Այլուստ անծանօթ: Արք. Թարգմանութիւնը կը կարգայ «եպ. վանայ»...

27. Սեփա Վարդապետ: — Այլուստ անծանօթ:

28. Եթովպիան Գորգիւսայ: — Մեծ.

Հ. Ա. Ալեքան Հայապատմ. մէջ (Ա. § 72. Հմմտ. եւ Բ. § 189—190) կը յիշէ «Եթովպիան Գորգիւսայոյն Է զարու երկրորդ կիսում»: Երեւել Եթովպիանք երկրին, վանայ կողմերու մեծ անանի կամ վանքի մի առաջնորդ, յոմանց պարզապէս Քահանայ կոչուած, այլ ի վերագործ գրուածքին «Գորգիւսայոյն, որ գրած է իբր 2 թուղթ «վան» որ ի վարդա (լեքին) երեւցաւ Ս. Նշանն, խորագրով բան մը: Մեծանուն վարդապետութեան այսպէս երկրայութեամբ «Է զարու Բ կիսում» կը գնէ, սակայն ոչինչ արգելք կայ համարելու նաեւ կէս զար ետքը՝ Ը զարու Ա կիսուն. Եթովպիան գրուածքին մէջ ժամանակի նկատմամբ որ եւ իցէ յիշատակութիւն չկայ, ըստ մեզ նոյն անձնան որովթիւնն է առոր հետ Մանանթիսի ժողովոյն ներկայ գտնուել Թ. Գորգիւսայոյն: Անունն նոյնութիւնն է «Գորգիւսայոյն» յորըընայնք զայս անտարակուսելի կ'ընեն:

29. Գորգիւր Տօրնայ: — Վերը յիշեց արգէն Մամիկոնեից, որ է Տօրնայ եպիսկոպոսը՝ Սահակ. Գորգիւր ապահովապէս Ս. Կարապետի վանաց վանահայրն է: Ե. Մամիկոնեան կը յիշէ Սակայ վանաց վանահայր «Գորգիւր, որ քանան հիշեցրորդն էր, եւ նստաւ յաթոն հայրապետութեան (իմա վանահայրութեան) ամա ութ» (Բ. տպ. 53): Վճռական բան մը չենք կրնար ըսել երկու անձանց նոյնութեան նկատմամբ: Թէեւ Մամիկոնեանքին երեւակայութեան մէջ պատեարկացմբն են 600ին կը գրածուին, սակայն վանահայր առած տարիներուն համամաս հաշուելով Գորգիւր Ը գարուն կ'իյնայ:

30. Սահակ Մեհնաւեայ: — Ինչպէս նշանակած ենք, բնագործի մէջ էր ՄԱԹԱՆԱՍ. այսպէս կ'ընթերցուէր մինք, թէեւ զարմանալի է այսպէս վերջնիցիւր տեղը գտնուիլ իբրեւ եպիսկոպոս: Ներսէս Գի ժողովոյն մէջ կը յիշուի 645ին «Սահակ Մեհնաւեայ»:

1 Այլուր (Բ. § 189. Ծան.) կը գրէ. «Եթովպայ յօդուածն այսան՝ որ Ը գարու երկրորդ կիսում էր հեղինակ այս, Անդ ըստ սակաբանի սխալ մ'է երկուքն մեզը:

31. Ստեփան Եղիսիպոս Ստանի կամ Սա-

նաստիյ: —

Համեմատելով ցանկի նախորդ դարերու ժողովրդի եպիսկոպոսաց ցանկերուն հետ յրդհանուրն նայել կը տեսնուի: Այսպէս Գրուշ 645ի ժողովոյն եպիսկոպոսաց ցանկին կը պակսին հոս միայն Պալանեայ եւ Մակոց կամ Մարգարայ եպիսկոպոսներ: Եթէ անոնք եւս միւս ազաւաղ ընթերցուածոց սակ ծանօտեան չեն: Վերջին ժողովս յատկապէս ի նկատի առնէր հոս, վասն զի ժամանակաւ մեր ըլլալով Մանագիւրսի ժողովոյն՝ դիւրաւ կարելի է ասոր ազուտարժիւններն ուղղել:

5. ՀԱ. 1905. էջ 215: — Միջոյցէի հայ թարգմանութեան տեղեկութիւնն «Գրչեւ»-ի նկատմամբ հետաքրքրական է նաեւ ուրիշ կողմանէ: Ասորի բնագիրն շուճենալով աշտացաւ չենք կրնար ըսել ճշդութեամբ թէ որչափ փոխուած է հոս. սակայն Բար-Հեբրեոսի հետ յայտ միասնութիւնն անկասկած կ'ընէ: Ըստ Միջոյցէի «Ոմանք յԱսորոյ ասացին, թէ ի Գործս առաքելոցն գրեալ է թէ՛ «Աստուած յարոյց զՅիսուս ի մեռելոց, եւ այսուհետեւ ոչ դառնայ յապականութիւն», եւ արտօնապէս հայրապետն լայնց եւ ասաց թէ՛ Այդ այնպիսի է, որ թէ նախ ապականացուեր, եւ ինչորեաց զօրինակն լայնց, եւ քառաւ ճշմարիտ» որպէս եւ էրն, եւ բերեալ զԱսորոյ նշոյնպէս գտին. եւ այն՝ որ առեին թէ Այսուհետեւ ոչ դառնայ յապականութիւն, չգտաւ ուրիշ գրեալ: եւ ամաչեաց տգիտութիւնն նոցա, եւ ուրախ եղին»: Բար-Հեբրեոս կ'ըսէր. «Այն ատեն մեր եպիսկոպոսները յառաջ բերին Գործք առաքելոցն Պաւղոսի քրիստոսի համար տուած վկայութիւնը. «Յարոյց գնա Աստուած ի մեռելոց... Գործք Առաքելոցի հայերէն ձեռագիրներն բերուելով ճիշդ նոյն իմաստը գտան եւ հոն. եւ հասկեցան որ այն՝ «գրեւեալն կը շնչանակէ նշոյնպէս ինչպէս յառաջագոյն էր: Ասոր վրայ շատ ուրախացաւ կաթողիկոսն» եւն (ՀԱ. էջ 214):

Յայտնի իր տեսնուի աղբրէս, թէ ինչդերս յուզողներն էին «Ասորիք» — Սեւեռեանք ի նպատակ իրենց «ապականացուց. դաւաճութեան: Բար-Հեբրեոսի «ճիշդ նոյն իմաստը գտան եւ հոն. խօսքերն այնչափ ճշմարիտ չեն եւ յայտ առելի ուղիղ են հայ. Միջոյցէի տողերն. վասն զի Մարոյց յոռաւ ըրերուին նպատակն էր «ապականացուց. ըլլալն ցուցնել, եւ ոչ «անապական» որ պարզ կը հետնուեր հայերենէն: Բար-Հեբրեոսի համար՝ որ «մահ» միայն կ'իմանայ «ապականութեամբ» կրնար նայն ըլլալ թերեւս: Այս խնդիրն առեին կրնայ պարզուիլ խոսքովու եւ Ստ. իմաստասիրի վկայութիւններով, զորոնք կը գնենք հոս գեմ առ գեմ:

1 Ասան անապականութեան մարմնոյն (Քրիստոսի)... Ստեփաննոսի իմաստասիրի ասացաւ հրտ. Գ. 8եր Մկրտչեան ԱՄԲՑ. 1902. էջ 368—400 եւ առանձին 8^ր էջ 35: — Որչափ ալ Ստեփաննոսի անձն եւ ժամանակն իւր գրութեանը գտնուելով դժուար է որոշելու առհասարակ, այսու հնձգութեմ մերժաւորապէս կարելի է ըսել թէ Ը դարու յուզմանց ատեն գրուած է գրութիւնս: Գիտնական չորստաբաններն յառաջադրանքով յայտնութեան մէջ կը

Խորհ. էջ 107—110: Ստ. Ինքուստեր. էջ 6—7:

Նշոյնպէս եւ գտաւորութիւն (Թեոփրոս) իւրաց բանցն ի վկայութիւն, զոր ի պրական իսկ է գրեալ, եւ զի «Ոչ եւս դառնայց կը մարմնի նորա յապականութեան «գաւառ», յորում էրն զայն ասէր... (խորով թեոփրոսից այս մեկնութեան զեմ կ'ընէ) Ասորեթիւնն է Գորց ոչ միայն թէ ի վերայ նորին դիմի եւ ամանակի պահել զառաքելութեան անկի հոյով, այլ եւ երբք որ առ միմեան փոփոխուելին... եւ արդ զինչ զարմանք են, եթէ Առաքելս յերկուս բաժանել ամանակս զմարգարէին բան ի հրապարակաստութեան իւրում, զին բանն պատմած իրաց մանր խոնարհացանք յանկ յանցեալ ամանակն ասելով, զի «յարոյց գնա ի մեռելոց» իսկ զմիւսն մարգարեական ձեւով շարադրեալ յապական հայեցողցանք ասելով. «Ոչ եւս դառնայց կը մարմնի նորա յապականութեան, որ յայտնապէս անդուստ քաղաքայեալ բանն հայտնիցին միայն, եւ յանդիմանացի թեոփրոսից ասարկարեւելին մասնաւորութեանն ձայն, յորմած զերկուսեան առ միմ շարմանելով ասարկալուն ներդրողիցէ գտաւ այսպէս ասելով ըստ անցյալուն» եւ զի «յարոյց գնա Աստուած ի մեռելոց» եւ ոչ դարձել մարմնի նորա յապականութեան, եւ կամ ըստ պատմաւորն այսպէս. եւ զի յորեքսն ներոյն էր գնա Աստուած ի մեռելոց եւ ոչ գառնայց կը մարմնի նորա յապականութեան»:

Ստեփաննոսի եւ խոսքովու խօսքերէն կը տեսնուի թէ Գործք Առաքելոցի ծ. 34. համարը միայն Մանագիւրսի ժողովոյն մէջ չէ գործածուած Սեւեռեանքներէ իբրեւ փաստ «ապականացութեան», այլ ուրիշ շատ անգամ ալ: Այն անտարակուսելի է ըստ մեզ, թէ հոս ամենեւին անտարակուսութիւն չէր Մար Մանագիւրսի ժողովոյն նկատմամբ: Խոսքովու Գ. գլխին գիտնելով թէ Մանագիւրսի ժողովոյն յառաջ այն խօսքն ի մէջ բերած է Թեոփրոսն. որուն զեմ կ'ըզոր ի խորով խոսքէն միտ գնենք Ստեփաննոս իմաստասիրի խոսքերէն, պիտի տեսնենք թէ Ստեփաննոս ալ պարտապանել կը ջանայ նոյնք Սեւեռեանքի մէջ գեմ, իսկ թէ մէջ է այն Սեւեռեանք, դիւրին չէ անմիջապէս:

Կայտարարե թէ գրութեան խորագրին մէջ յիշուած «Ստ. իմաստասիր» է Զանթ Ստ. իմաստասիր Սեւեռեանքի, որ Թիֆլիսի յաստակաւ իբրեւ եպիսկոպոս Սեւեռեանք խորհրդին 736ի. թողլով պատմապատմութեան ուրիշ առիթ: Սեւեռեանք ալ շատ զուգադիպ կա զի ժամանակն եւ այս կործինք ընդունելի համարեցանք ժամանակն (ՀԱՄԲ. 1903 էջ 91—2, ԱՅԳ. 1904, էջ 20 մաս. առաքելական էինք նշոյնընել ծ.Ա զարուհի ման ինչորոց անթիւ Լեւորհայեց թղթոց մէջ յիշուած Ստեփաննոսի հետ, որ ըստ Ալեքսիի կը կոչուի «Իմաստասիր», սակայն այս անհնար է. վասն զի այն Չեռագիրն, ուսիցի հասնած է գրութիւնս, գրուած է 971—981) Զարմանալի է որ Ստեփաննոս չէ յիշուի Մանագիւրսի 726ի ժողովոյն մէջ խոսքովու հետ:

Հետեւեցրել է Յամնայնի գէպս «Թէոդոսիոն, անու-
նէն շատ Հեռու էր: Ստեփանոս կատարեալ «ա-
նապականապաշտ, Յուդանիտ՝ էր, եւ շատ գիւրտ
կենար ընդ Հարսել թէոդոսիոնի Հետ, որուն Հետ
այնպէս վիճած էր խորով գրեթէ իրարայայտագի բա-
նակցութեան ատեն: Ասկից կը տեսնուի թէ Ստե-
փանոս գրութեան մէջ չի կուսիր ուղղակի Յովհ-
իմաստասիրի դէմ, ինչպէս եւ խորովու, որոնք
թէեւ չէին Յովհանիտ եւ ոչ ալ Սեւերեան, առ-
կայի կը պաշտպանէին Ստեփանոսի բնաբանի «ան-
ապականացու, բռնն, թէպէտ ոչ այնչափ խիստ
առամար: * Ն. Ս.

Յ

ՅՈՒՅԱԿ ԶԵՌԱԳՐԱՅ ԹԱԻՐԻԶԻ

Ա.

Յոսոսի ձեռագրաց մասնադարարանին Հայոյի կամ
Բերքաթաղի.

(Հարմարութեամբ)

45.

ԺԱՄԱԳԻՐԷ, ՍԱՂՄԱՆ ԵՒ ՏՅՆԱՑՈՅՑ

(1641-էն առաջ):

ԹՈՒՂԹԸ արդի վիճակին մէջ 231: — ՄԾԺՈՒ-
ԹԻՒՆ՝ 25X20X7 սմ.: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսին, իւրա-
քանչիւր 19X6 սմ.: — ԳԻՐ խոշոր քուրդեր. թա-
նաք սեւ. զօրեղները, սկզբնատողներն ու սկզբնատա-
նորը կարմիր եւ մութ կանաչ, տող 22: — ՆԻԹԹ՝
թուղթ: — ԿԱՋՄՐ՝ չունի: — ՀԱՆԳԱՄԱՆԸ՝ քուրդովն
փտած ու քուրդանած: — ԴԱՍԱԿԱ ԹՈՒՂԹ չկայ: —
ԼԻՒՍԱՆԶԱՋԱՂԻՐԻՐ ԵՄ անարդեստ: — ԳՐԻԶ ԵՄ ան-
ծանօթ. թուական՝ ՈՂ — 1641 թուականէն առաջ:

2-եռագիրն կը պարունակէ. էջ 1—3 Մեղայ
ամենատարբ. էջ 4—115 Ժամագրք. էջ 116—
251 Ատենի Սաղմոս. էջ 252—285 Տօնացոյց.
286—291 Աւետարանք իւզաբերդի:

ԵՒ ՀԱՍԱԿԱԿՈՒԹԻՒՆԻՔ. էջ 118բ. Եւ Ղարայ
խան առաջ ստեղծ սաղմոսագրան: Յիշատակ հոգոյ
իմի եւ կողակցին իմի նանասին եւ որդի իմի տէր խա-
չատրին Ամեն:

1 Լուսադոյն է կոչել «Արդիւյիս», որուն կանոն-
ներէն յառաջ ալ կը բերէ քովի մը Հատ Իրեւ եղա-
կացութիւն իւր խօսքի. Հմմտ. էջ 31—5: Ինչպէս Հրատա-
րակին դիտած է, Ստեփանոս Հոս աչքի առջեւ ունեցած է
«Իրատականութիւն Ժողովին Ամբարշտ», գրութիւնն,
որուն «մասնադրական Ջ Նովոբը գրեթէ բառացի նշդին
է Ստեփանոսի Բ. Նովոբի Հետ», իսկ իւր եւ «Իրատ.
Ժող. Ամբարշտ», Ամբարի 341Ի Ժողովն երբեք պայտի-
բան մը չի խոստովանած եւ իւր ալ կրնար խոստովա-
նիլ: — Այն խոստովանութիւնը բառացի Հմմտած է
Արդիւյի առ Ներսէս Բ. կրկին թղթերէն (Գրքի թղթ.
68—9.) եւ ազգայնած կանոնադրոց մէջ Ամբարշտ Ժո-
ղովին կանոնաց կից (Հմտ. Տալեան՝ Եւր. էջ 651
մարդը Հետ. այժմ Գրիկ Յուդայ Գրիկների Ա. Եւ-
Հմմտեանի Հայերեն 2-եռագրերի. Լայպցիգ. 1903. էջ
14—16): Բարեւ տեղ առի՞ք կ'ունենանք ընդարձակ խո-
սեւալս եւ նման խնդրոց զիցայ:

Էջ 176բ տէր ծառուրի որդի զուգաս:

Էջ 286բ. Եւ զարայ խան առաջ պա-
սաղմոսագրան ի Հալաք ինչից իմից իշխատակ ինչ եւ
իմ ծնաւալացն Հաւր եւ մար իմից. եւ Կարայ իմից.
եւ Կարային իմից եւ որդոց եւ զատեալաց իմից. եւ նմ
արեան մերձաւորաց իմից. կենդանաց եւ մեռելոց որը
կարգան եւ ուզարին ի ամենն աւրինակելով: Ի Բերա-
նով եւ արեւ ողորմի առ զվերայ սասցելոցս եւ նմ
իւրն ողորմի տառ եւ ի Հանդիմանայն ամեն ամեն եղբից
եղբից: (այլ գրով) Ե. ա. գիւն ապի: Թ զայնան Հայոց
ա. զ տարի ալ որ կարգայ ողմ:

Էրբին երկու թերթերուն վրայ ալ կան տար
գրէն իշխատակութիւններ, բայց անթիւնեւնի եւ թէ
գրերուն անպիտանութեան եւ թէ թերթերուն հեռու
թեան պատճառաւ:

46.

ՄԱՐՈՑ

?

ԹՈՒՂԹԸ 441: — ՄԾԺՈՒԹԻՒՆ՝ 31X22X10 սմ.:
— ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ զեղեցիկ եւ մաքուր. երկսին իւրաքան-
չիւր 24X6 սմ.: — ԳԻՐ քուրդեր. տող 34. Թանաք՝
սեւ. սկզբնատողն եւ կարմիր եւ թուս-կարմիր: —
ՆԻԹԹ՝ թուղթ: — ԿԱՋՄՐ՝ կաշնպատ փայտ: — ՀԱՄ-
ԳԱՄԱՆԸ՝ կաղնի քայքայուած, թղթերը թափփած
սկզբէն, վերջն եւ մէջերի պակասուած. վերջերը
նաեւ պատտառուած, բայց մեծագոյն մասամբ գրու-
թիւնն անաղարտ է. այնպէս որ նոր կաղնով մը կրնայ
զերբը կանոնաւորուի: — ԴԱՍԱԿԱ ԹՈՒՂԹ ԷՋ 116բ
եւ 182բ: — ԼԻՒՍԱՆԶԱՋԱՂԻՐԻՐ Բաւական յաշոյ
նն, մասնաւոր լաւ նն է՝ 183 եւ 269 դրուած մեծ
խորաններ: — ԳՐԻԶ՝ Սիմէօն. ստացող՝ Մարտիրոս
Երեց. տեղ եւ թուականն անշարտ:

ԵՒ ՀԱՍԱԿԱԿՈՒԹԻՒՆԻՔ. էջ 3բ. Ով քահնէք եւ
խիտ մեղօր եւ մին մեղաց իմից. աղաւթէք է քն
որ ողորմած է:

25բ. Չտաղաւը հոգիարուդն նմաւունչ նր
տառիս, զմարտիրոս երեցն, եւ զիւր զաւակն զար-
մանէն: եւ զամենայն արեան մարկայիս, եւ զփո-
խեցեալն է քն ինչեւիցէ քն: Եւ նմ նմ զեղ ինչէ
յիւր առատ ողորմութիւն. եւ նմայ, փառք յաւիտեանս
յաւիտենից ամեն:

92ա. Տէր նմ ողորմաւ ստացողի գրոցս. մարտի-
րոս իրեցուն. եւ գեւառայն զաւակն իւրոյ Կր ամանե-
լին, եւ աշխատողի նր:

268բ. Հոգի նր նմ ճմարտի որ կարողութիւն
Հաւր աղաւթութիւն որդւի զաւրութիւն նր հոգւոյց: Ժա-
մանիցն մինչեւ քայքայվայ: Եւ յայժմ հեռէ տուր զաւ-
րութիւն անկարիւր. եւ իմաստաւոր զանհանգիւր. եւ
նմաւառ լին տկարն: զի կարողութիւն քն կարապի
Հասանել յաւայն նմաւունչ տառիս եւ քեզ փառք
այժմ եւ յաւիտեանս յաւիտենից ամեն:

Այլ (նոր նմաւորութիւն). իշխատակ է Բարան
Հանաւոր զապալանի որդի յարեւելն ամեն:

277բ. Քահնէք եւ քահնէք նմ հոգի նր նմ
ճմարտի ողորմաւ կարգաւորաց եւ լուրաց. եւ ողորմի
առաջորդաց: Ինչ մեղապարտ սեմանի. անարհեստ ախ-
մար փոքուն գրիկ. եւ ծնաւալաց իմ ի մարմնի. միտա-
ք չի եւ հոգիութիւն. եւ կենակցի իմ զայնութիւն. կամաւ